

ד"ר עדינה בר-אל

לרעות את העז של אשת הרבי

עידו בסוק, תחיית הנעורים:
משפחה וחינוך ביהדות פולין
בין מלחמות העולם, מרכז
זלמן שזר, 2015, 357 עמ'

ת

דר קטן, צר וחמים, / ועל הכירה אש; / שם הרבי לתלמידיו / מורה אלף-בית. איזו תמונה אידיאלית של ה"חדר" המסורתי קיבלנו משירו של מרק ורשבסקי, בו רבי מכנה את הילדים "ילדי חמד". האם זו אכן התמונה מצטיירת מזיכרונותיהם של מי שלמדו בחדר? יש כמה תשובות לכך בספרו של בסוק. הספר מתבסס על עבודת דוקטורט, שהקורפוס שלה היה מאה וחמישים אוטוביוגרפיות של בני נעורים, שנכתבו בין שתי מלחמות העולם. אלו נשלחו למכון האתנוגרפי היהודי "יווץ" (YIVO) בוולנה. היה זה במסגרת שתי תחרויות של כתיבת אוטוביוגרפיות שהכריז המכון בשנים

1934 ו-1938. כל עבודה נכתבה באחת משלוש השפות: עברית, יידיש או פולנית לפי בחירת הכותב.

זהו ספר שני של בסוק שיוצא לאור על סמך מחקר זה. הראשון – "עלילות נעורים" (בעריכת אברהם נוברשטרן, בהוצאת בית שלום עליכם, מרכז זלמן שזר ואוניברסיטת תל-אביב תשע"ב, 2011) – כולל עשרים אוטוביוגרפיות בשלמותן, בצירוף מבואות והערות. (ראו רשימתו של בני מר: "הסבתא של הסיפור הקצר", "הארץ" ספרים, 30.12.2011).

בספר זה, "תחיית הנעורים", יש התמקדות בשלוש מסגרות בהן צמח הנער היהודי: משפחה, בית הספר ותנועת הנוער. כל פרק מתחיל בממצאי ניתוח התוכן של האוטוביוגרפיות לפי קריטריונים שונים. רוב הממצאים הם מתוך האוטוביוגרפיות הכתובות, ומיעוטם מאוששים על ידי זיכרונות וראיונות של אנשים שחוו תקופה זו. יש כאן גודש של מבואות, מסקנות וסיכומים על נושאים אלו, ובכל סעיף משובצות דוגמאות קצרצרות מן האוטוביוגרפיות, אם בציטוטים ואם באופן עקיף.

לדברי המחבר מטרתו הייתה לחשוף את "בטנת המעיל" של ההיסטוריה, בעיקר את יחסי האנוש, את הפכים האישיים שעולים מאוטוביוגרפיות. ניתוח הנרטיבים נעשה מבחינה סוציולוגית ופסיכולוגית במעגן בהיסטוריה של הקהילה היהודית, בבדיקת מידת שימור המסורת מול חידושים, תוך דגש על הריבוד החברתי. יחד עם זאת נלקח בחשבון שהדברים לגבי ילדותם נכתבו על ידי בני הנעורים ממרחק של זמן, ויתכן שהסיפור האישי נצבע בצבעים שונים בהשפעת שינויים אישיים, אידיאולוגיים ואחרים.

ומסתבר שבטנה זו לא הייתה עשויה מקשה אחת. זהו מארג מגוון

בחומריו ובצבעיו, בהתאם להרכבה של הקהילה היהודית בפולין בין שתי מלחמות העולם, שהיו בה מגמות פוליטיות-חברתיות-דתיות שונות ומנוגדות.

ואכן הפפים האישיים הללו מעניינים ביותר. אחד הסעיפים, לדוגמא, עוסק ביחס להצטרפות תינוק למשפחה, או איך חוגגים יום הולדת, אם בכלל. מסתבר, שחגיגת יום הולדת שנתית, כנהוג כיום, הייתה נדירה. זאת לעומת חגיגת בר-המצווה, שהיא אירוע חשוב. ומי היה מאמין שבמשפחות אחדות נמנעו מלשתף ילדים באירועים משפחתיים כגון ברית מילה של אח קטן (!), לווייה של אם או אב שנפטרו, או טקס חתונה של אב או אם שנישאו לאחר שהתאלמנו. עוד דוגמאות יש לקשיחות של הורים, חוסר הבנה לצרכיהם הפסיכולוגיים והרגשיים של ילדיהם. יש באוטוביוגרפיות עדויות על משפחות בהן ההורים לא פינקו את ילדיהם ולא ליטפו אותם. עונשים גופניים היו תופעה נפוצה הן בקרב המשפחה והן ב"חדר". נערה העידה על אביה ש"תורתו היא החגורה", ונער כתב: "היום, כשאני מודע לתנאים בהם חייתי כילד, אני מרחם על הילד הקטן הזה שהייתי אז, ושהיו רבים דומים לו" (עמ' 79). עוד ניתן למצוא בספר עדויות לתחושות של ילדים שנולדו למצב כלכלי גרוע של המשפחה ו/או לעת מלחמה. ואפילו התייחסות מגדרית: "הורי ציפו לבן, וכאן, כמו להכעיס – בת. עשיתי להם דווקא ולעצמי לא היטבתי. נדמה שאילו הייתי בן, היו חיי קלים יותר" (עמ' 67).

המחבר חוזר ומציין שעל פי רוב ההורים לא הכירו בצרכים ובנטיות האינדיווידואליות של הילד, ומנסה להבין את המניעים להתנהגויות

במקורות הכתובים בפולנית לגבי רשת החינוך הפולנית. לעומת זאת, יש לציין לגבי המפתח המאוחד, "מפתח שמות ועניינים", שמוטב אילו היו בנפרד שני מפתחות, האחד לשמות והשני לעניינים. לא כל המוזכר בספר נכלל במפתח המאוחד. לדוגמא: שמות החברות "טאָז" לשמירת הבריאות ו"צענטאָס" לטיפול ביתומים (הנזכרות בהערות בעמ' 221), אינן נכללות במפתח, וכך גם שמות של מקומות שונים שנזכרים בדוגמאות הרבות מתוך האוטוביוגרפיות. וזה חבל, כי קוראים נוהגים בדרך כלל לחפש פרטים הקשורים למקומות המוזכרים להם או ליישובים בהם התגוררו משפחות המוצא שלהם במזרח אירופה.

כאמור לעיל, המחבר הציע בספרו זה "מעין היפוך כלפי חוץ של 'בטנת המעיל' הרגילה של המחקר ההיסטורי", והוא אכן גילה ש"דרך האוטוביוגרפיות מצטיירת תמונה עתירת ניגודים של חברה שיש בה גם קיפאון רב ושמירה על ערכים ישנים וגם פריצת דרך, ערעור גדרות וגילויים מובהקים של 'יצירה והתחדשות'" (עמ' 292).

בנושא זה של ה"חדר" רבו הדוגמאות השליליות על החיוביות.

מעניינים התיאורים מבתי הספר הפולניים הממלכתיים, (בהם למדו כ-60% מהילדים היהודים בגיל בית ספר – ע.ב.). מצד אחד מוזכרים כינויי גנאי של מורים פולנים כלפי תלמידים יהודים כגון: "חתיכת דג מלוח" או התבטאויות כמו: "אתה צריך למכור בייגלה ולא ללמוד טבע" (עמ' 142). אך גם בבתי ספר אלו ניתן למצוא באוטוביוגרפיות הערכה למורים מעודדים ומטפחים. היה מורה שקרא בקול שירים של משורר פולני, עודד את הכתיבה היצירתית של תלמידו, וסיפק לו במה לקריאת יצירותיו בפני חבריו בכיתה.

גם לגבי בתי הספר היהודיים והדו-לשוניים יש דוגמאות מנוגדות זו לזו, לשלילה ולחיוב. מטיבם של זיכרונות, חלקם עוברים עם חלוף השנים רציונליזציה. פה ושם מציין המחבר, שהזיכרונות הביקורתיים נצבעו בצבעים של תפיסות חברתיות ואחרות, שנרכשו עם התבגרותו של הכותב. מצד שני, גם זה מטיבם של זיכרונות, הם צבועים בצבעים נוסטלגיים.

כאמור, הספר סוקר את מוסדות החינוך, החל מהחדר הישן, אל החדר החדש, בתי הספר היסודיים וגימנסיות, הן הפולניות והן היהודיות. כמו כן יש סקירה של תנועות הנוער לזרמיהם השונים. לעתים יש בספר חזרות, בעיקר בסיכומים, ונוצרת אצל הקורא תחושה של עומס בהסברים שניתן לצמצמם. למרות זאת ניתן לדלות מן העדויות "פנינים", התבטאויות ועמדות מעניינות ביותר של התלמידים לשעבר, אשר כמה מהן הובאו לעיל.

הביבליוגרפיה בסוף הספר נרחבת ביותר, ועיקר חידושה הוא לדעת

ההורים ואת התוצאות הפסיכולוגיות אצל ילדיהם המתבגרים. אחת מקביעותיו היא, שההזנחה בילדות גרמה לכך שבהתבגרותם התנתקו צעירים מהוריהם מבחינה אידיאולוגית ללא הרגשת אשמה.

עם זאת בצד הדוגמאות השליליות הנ"ל היו גם דוגמאות, מעטות במספרן, של יחס חיובי של ההורים, שמחה על לידת הצאצא, הענקת תשומת לב והתפעלות מהישגי הילדים.

ונשוב אל ה"חדר" בו פתחנו. מתוך הביוגרפיות מסתבר, שה"חדר" אכן היה קטן וצר, אך לא הכול זוכרים בו את החמימות, להיפך, היו שזכרו כיצד סבלו בילדותם המוקדמת מעונשים פיזיים ומחוסר התחשבות בצרכיהם האישיים כילדים רכים. ויחד עם זאת, למרות העונשים ואולי בגללם, שיטת לימוד לא יעילה לדברי כמה כותבים, אשר מתלוננים על כך שלא קיבלו מענה על שאלותיהם ותהיותיהם. יש אפילו אוכור של רבי המסכסך בין תלמידיו. זה פן אחד שמתגלה לנו.

מצד שני ניתן למצוא גם מבט אוהד על ה"חדר", כמו חדרו של הירש-יודל ז"ל שהיה "חדר גדול ומואר בקומת קרקע; החלונות פנו לרחוב שקט ושטוף שמש. [...] אצל הירש-יודל למדתי חומש ורש"י. [...] החומש היה בשבילי החומר הראשוני למחשבה ולחיי הרוח. באמצעות הלימוד התעוררו אצלי דמיונות בהירים ומובחנים. [...] הייתי רואה את אדם וחווה... את פלשתניה שטופת האור..." (עמ' 116). בנוסף לכך העידו כמה צעירים על ההנאה שהייתה להם מחברת הילדים, ואפילו מהעובדה שלא הייתה חציצה בין בית הרבי ומשפחתו ל"חדר". אחד הכותבים סיפר שהוא וחבריו היו רועים את העז של אשת הרבי, ותמורת זאת היא הייתה מצילה אותם מעונשים. (עמ' 114). אולם גם

מתרחצת. ציור – הדסה גורוהובסקי